

EDEBÎ PATİKALAR

TRAYMA VE ANLATI

HAZIRLAYAN
DENİZ GÜNDOĞAN İBRİŞİM

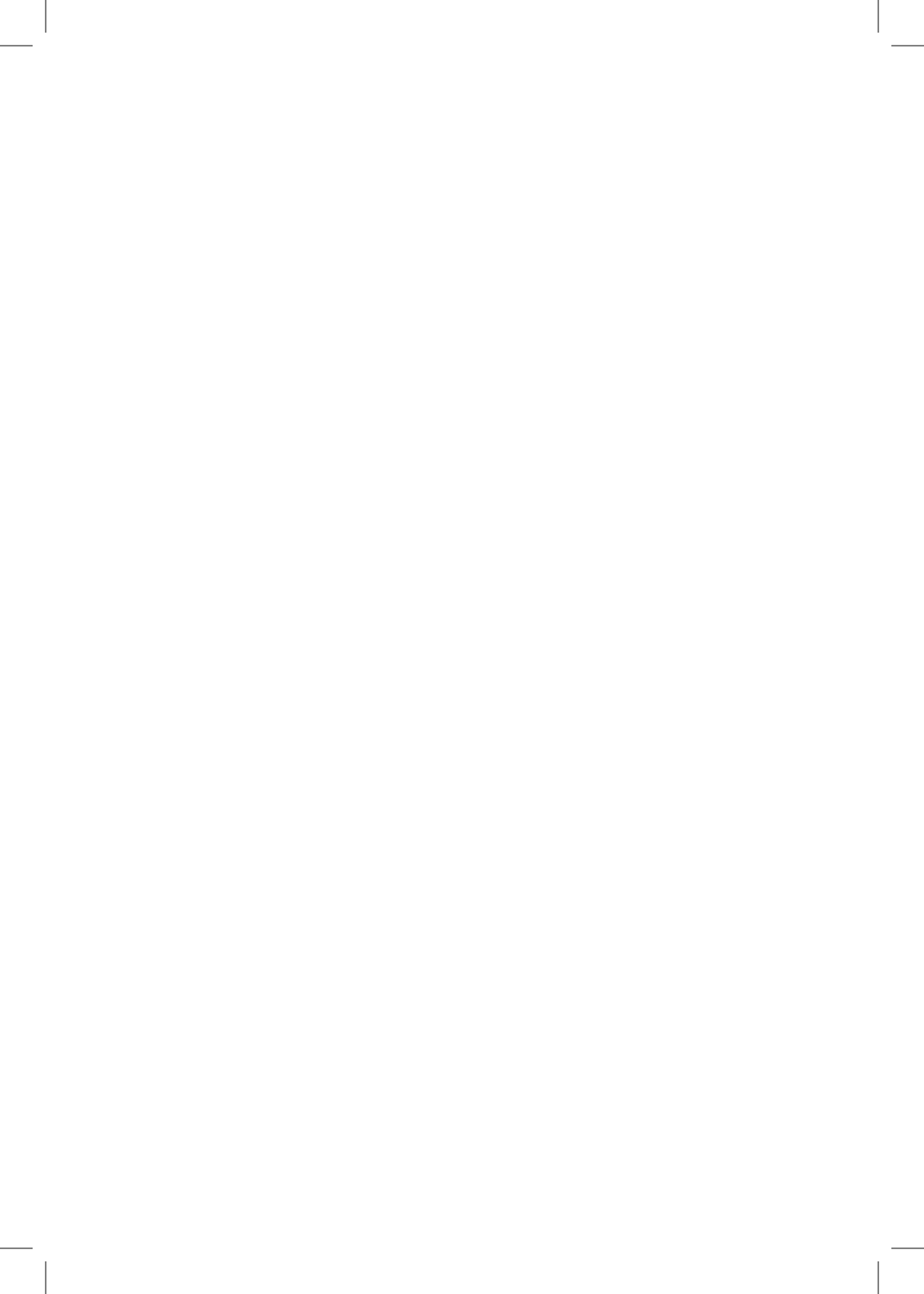
*SÜREYYA EVREN *HAZAL BOZYER *AYLİN VARTANYAN DİLAVER
*SUAT BARAN *SELEN ERDOĞAN *ZEYNEP UYSAL
*MICHAEL ROTHBERG *ERIN MCGLOTHLIN *STEF CRAPS

livefa
yayınevi

İÇİNDEKİLER

Önsöz Yerine: Travma ve Şiddetin Tam Merkezinden Yazmak, Patikalar Açmak	
Deniz Gündoğan İbrişim	7
Travma Minyatürleri: Edebiyattan ve Sanattan Bağlar	
Süreyya Evren	29
Reddetmenin Hazları: Aylaklar'da Kopuş, İnat, Hafıza	
Hazal Bozyer	55
Hikâyeyi Viranelikten Kurtarmak: Biberyan'ın Karıncaların Günbatımı Eserinde Evin Yazınla İnşası	
Aylin Vartanyan Dilaver	86
Dolaşımdaki Travma: Yetimhane Anlatıları	
Suat Baran	117
Kıyamet Emeklisi'nde "İç Heyelan": Derli Toplu Travma	
Selen Erdoğan	151
İstasyonda Beklemek ya da Kazma Kürekle Belleğin Kazı Alanında Bir Yolculuk	
Zeynep Uysal	178
Travma ve Müdahil Özne	
Michael Rothberg	201
Fail Travması	
Erin McGlothlin	222
İklim Travması	
Stef Craps	242
Katkıda Bulunanlar	261

Önsöz Yerine

Travma ve Şiddetin Tam Merkezinden Yazmak, Patikalar Açmak

Deniz Gündoğan İbrişim

“Dünyayı sadece çağdaşlarımızla değil bizden sonrakilerle de paylaşıyoruz ve onu yaşanabilir bir yer olarak inşa etmek, korumak ve geleceğe bırakmak sorumluluğumuz var,” diyor Fatmagül Berktaş *Düşünme Etiği*'nde.¹ *Travma ve Anlatı* kitabı tam da bu sorumluluk ile yola çıkıyor. Geçmiş ve şimdinin tarihi ile geleceğin imkânlarıyla, yer yer de kısıtlarıyla, travma ve hafızanın bir aradalığından nasıl patikalar açacağımıza dair yeni müşterekler yaratıyor. Bunu yaparken travmatik deneyimle örülen hafıza ile travmatik geçmişin edebiyattaki tezahürünü daha geniş, kapsayıcılık ilkesini gözeterek, yeryüzüne ait biçimde ele almayı teşvik etmeyi amaçlıyor. Bu nedenle *Travma ve Anlatı* çağdaş travma ve hafıza anlatılarına dair “kimi ve neyi nasıl ele alıyor?” sorusunu sorarak, “biz” -“öteki”, “ezen” -“ezilen” “kurban-fail” ikiliklerini yıkıma uğratmaya dair radikal bir bakış öneriyor. Bu radikal bakışın sadece insan özneler arasında gelişmediğini veya sadece insan öznelere ait farklılıkları, acıları, yaraları tespit etmediğini de öne çıkarmayı arzuluyor. Günümüze ait yaralara, kırılğan hayatlara daha eşitlikçi ve adaletli

---

¹ Berktaş, Fatmagül, *Düşünme Etiği*, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 12-14.

bir yerden bakmaya okuru davet ederken, bize verili hikâyeleri ve varsayımları sorgulayarak travma ve hafıza literatüründe geçmiş, şimdi ve geleceğe dair ikili söylemlerin ötesinde yeni bir hikâye anlatıcılığını vurgulamak bu kitabın tam kalbinde yatıyor. Daha da önemlisi, Covid-19 küresel pandemisi, sınırlarımızın çok yakınında süregiden savaşlar, göçler, yaşadığımız kültürel, ekonomik, politik, çevresel ve iklimsel yerinden edilmeler, tanıklık ettiğimiz depremler, seller ve yersizyurtsuzlaşmalar gibi şimdiki zamana ilişkin felaketleri tartışmaya olanak sağlamak isterken okurları dil ve edebiyata/dilden edebiyattan projeksiyonlara davet ediyor. Dil ile uğraşmanın estetik ve etik boyutlarının altını kuvvetle çizmek isterken, edebiyatı bir oluş, hakikatin ve adaletin dile getirilmesi için katman katman açılan bir alan, yaratıcılıkla örülen bir açıklık olduğunu vurgulamak istiyor. Umuyoruz ki bunu yaparak insan olan ve insan olmayan ötekilik ve görünmezlik hususlarını ele alacak, görünür olma ve hatırlama biçimlerine yansıyan üstenci bakışın izlerini de ortaya dökebileceğiz.

Kitabımıza katkı sunan değerli yazarlarımızın ortaklaştıkları genel izlek, bireysel, tarihsel, kolektif, çevresel ve ekolojik travmanın edebiyatta, edebiyatla yakın temas eden kültürel çalışmalarda kışkırtıcı biçimde nasıl tezahür ettiği. Yazarlarımızın kaleme aldıkları incelemelerinde travmanın anlatıda sancılı dile gelişinde veya dile gelemeyişinde tek tipleşen biçimin ve sınırlı estetik algının yer yer nasıl altüst edildiğini de okuyacaksınız. Türkiye özelinde ise, Osmanlı sonrası çağdaş Türkçe edebiyatta travmanın temsilinin peşi sıra giderken, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sancısı, çatışma, savaş, darbe, yerinden yurdundan edilme, göç ve sürgünlük gibi durum ve olaylarda bireysel, kolektif, kültürel, siyasi ve çevresel süreçlerin birbirinden esasen ayrılamaz olduğunun kuvvetli bir içgörüsünü bulacaksınız. Travmatik deneyimler ile travmatik hafızanın, sa-

dece zihinsel süreçlerle değil, maddesel ve duyumsal süreçlerle de ele alınarak bir süreklilik içinde değerlendirilmeyi talep ettiğini göreceksiniz. Bununla birlikte, önemli bir noktanın altını kalınca çizmek gerekecektir. Çağdaş Türkçe edebiyattaki travma anlatılarının, özellikle 1970’ler sonrası edebiyattan 2000’lerin edebiyatına uzandığımızda, nasıl görünür olup çeşitlendiğini biliyoruz. Çağdaş Türkçe roman, Geç Osmanlı döneminden başlayarak modern Türkiye’nin çalkantılı siyasi ve kültürel tarihine, sessizleştirilen hikâyelere, teslim edilemeyen kolektif kıyım ve adaletsizliklere, yüklü darbe geçmişine² tanıklık etmiştir; bugün iklimsel değişiklikleri de içine katarak farklı travmatik yaşantılara tanıklık etmeyi sürdürür. Bu yanı sıra kitabımızı çağdaş Türkçe edebiyatında travma anlatısının bir soyağacını çıkarmayı hedeflemiyor. Kitabımız tarihsel ve kültürel çerçevede kronolojik seyreden bütünsel bir travma anlatısı literatürü de sunmuyor. Aksine, anlatının her daim genişleyen edebî ve yaratıcı imkânlarıyla hem Türkiye’den ve hem de farklı coğrafyalardan, farklı kültürel ve dilsel düzlemlerden geçiyor; onları birbiriyle konuşarak anlatıdaki travmanın hakikatine, etkisine ve zaman-mekân sürekliliğinde nasıl dönüştüğüne odaklanıyor. Aynı zamanda travmaya tanıklığın çok yönlülüğü ile çok katmanlılığını içine katarak anlatının dönüşen topografyasında yeni yollar açmayı, insana, dünyaya ve yeryüzüne travmatik deneyimin ve travmatik hafızanın içinden yeni bir hisle bakmayı öneriyor.

Burada ise şu göze çarpabilir. İlki travmatik deneyim içinde kendi kendine tanıklık edebilmek. İkincisi başkalarına tanıklarına edebiyatın retorik gücüyle tanıklık edebilmek. Üçüncüsü tanıklığın

---

² Bu konuda daha kapsamlı inceleme için Çimen Günay-Erkol’un “Askeri Darbeler ve Tanıklık Romanları” başlıklı çalışmasına ve Macit Balık’ın “Türk Romanında 12 Eylül Darbesi” başlıklı makalesine bakılabilir.

kendisine tanıklık edebilmek. Bu kitabın neredeyse bir buçuk yıla yayılan hazırlanma sürecinin de bu katmanların hepsini içerdiğini söylemek çok mümkündür. *Travma ve Anlatı*, 6 Şubat 2023 Türkiye ve Suriye depremlerine, Ukrayna-Rusya Savaşı'na, pandeminin sürekli kendini yenileyen farklı kırılmaları ile kayıplarına, yeryüzünün hemen hemen her bölgesinde, her geçen gün etkisini daha fazla hissettiren iklimsel değişikliklere, Gazze'deki dehşet verici savaşa, kıyım ve ölümlerle, yerinden edilmenin birçok yükünü taşıyan insan ve insan olmayan canlıların yaşadıklarına tanıklık etti. Bütün bunlarla birlikte bu kitap, içten içe çağıldayan kolektif bir umutla, umursamanın dönüştürücü gücüyle kaleme alındı. Travmatik deneyimleri hatırlamanın hem geçmişle hem de beklentisel biçimde gelecek ile kurulan duygusal ama aynı zamanda bilinçli ilişkisiyle örüldü. Dahası, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla travmaya ve kültürel hafızaya getirdikleri yenilikçi tartışmalarıyla zihnimizi açan, hem akademi hem akademi dışındaki araştırmalarımızda bize yön veren akademisyen ve eleştirmenler Erin McGlothlin, Michael Rothberg ve Stef Craps'ın çalışmalarına da yer veren *Travma ve Anlatı*, travma ve hafıza kuramlarının 1990'larda oluşan yerleşik savlarını ve metodolojilerini tanıyıp onlara gönderme yaparken büyük ölçüde de yaşanan dönüşümü edebiyat ve kültür çalışmalarıyla gözler önüne sermeyi amaçlıyor.

Bu kitabın oluşmasında, kitabı bana emanet eden, emeği ve kıymeti büyük olan Asuman Susam'a ve Kerem Işık'a, yazılarını büyük emekle ve özenle kurgulayarak kitabımıza katkı sunan değerli yazarlarımıza, özgün İngilizcedeki makalelerini ilk kez Türkçeye çevirmek istediğimizi söylediğimizde sevincimize ve heyecanımıza ortak olan Erin McGlothlin, Michael Rothberg ve Stef Craps'a çok teşekkür ediyorum. Kültürel travma ve hafıza eleştirileri ve edebiyat çalışmaları alanında senelerdir benim tutkumu ve yazdıklarımı daima

besleyen, akademisyenliği, dünyadaki etik duruşu, içten dostluğu ile bana hep yeni kapılar açan Erin McGlothline'ye ayrıca teşekkür etmek isterim. Bu kitap coğrafi, kültürel, dilsel birçok sınırı hem anlatısal düzlemde hem de yöntemsel ve pedagojik düzlemde aşmaya çalışırken birbirimizin yaptığı işlerin değerini bilmeyi, onları sahiplenmeyi ve benzer çalışmalar için önyak olmayı sağlamak istiyor.

Travmanın Etkisi ve Dönüşümü

Travma kuramcısı ve eleştirmen Cathy Caruth, Sigmund Freud'un izinden gittiği ve psikanalitik travma kuramını genişlettiği *Unclaimed Experience* (1995) adlı meşhur çalışmasında, travmayı edebiyatın tam kalbine ya da edebiyatı travmanın tam ortasına yerleştirir. Caruth edebiyatın tıpkı psikanaliz gibi yaşantının düğümlerini çözebilme gücüne işaret eder. *Marguerite Duras'ın kaleminden çıkan ve Alain Resnais'nin yönetmenliğiyle buluşan muazzam Hiroşima Sevgilim*'i (1959) incelerken Paul de Man'ın *Körlük ve İçgörü*'sündeki³ retorik soruşturmasından, başka deyişle metnin sınırlılığını tanıtmaktan ve bunun retorik aygıtını bulmaktan bahseder. Edebiyatın travmatik olaylar karşısında eşzamanlı olarak hem tanık oluşunu hem de bir çöküşü işaret ettiğinin altını ısrarla çizer. Travmayı edebiyatın tam kalbine yerleştirdiğimizde bir çöküş hikâyesine çarparız Caruth'a göre. Caruth, travmanın bir tecrübe olarak bireyin zihnini bir şarapnel gibi delip geçtiğini dile getirirken, travmanın kendisinin ancak bir düşüşle, çöküşle ve gecikmişlikle bireye geri geleceğinden bahseder. Başka deyişle, travmatik tecrübe o denli yoğun ve şiddetli-

---

³ de Man, Paul, *Körlük ve İçgörü: Çağdaş Eleştirmenin Retoriği Üzerine Denemeler*, çev. Ferit Burak Aydar ve Cem Soydemir, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

dir ki yaşandığı o biricik anda zihne işlemez, ancak sonradan düşünceler, rüyalar, halüsinasyonlar geçmişe dönme gibi post travmatik stres bozukluğu semptomlarıyla bireyi parçalı ve yamalı biçimde kısıktırak yakalar.⁴

Caruth'a benzer biçimde⁵ Holokost ve bellek çalışmaları kuramcısı Gabriele Schwab'a göre travmanın yazıda dile gelmesinde tanıklık ve çöküş arasında salınan, ele avuca sığmayan tekinsiz bir durum, aşılabilir bir çelişki saklıdır:

Travma tecrübesinin tam merkezinden yazmak, sözcüklerin sömürgeci kudretine çekilmek ile susturulmaya karşı bir başkaldırı arasında gidip gelen çelişkiler silsilesidir. Travma arzularımızın atan nabzını, cismanileşmiş benliğimizi öldürür. Travma dile saldırır ve kimi zaman dili öldürür. Travmanın iyileşmesi için bedenimiz ve benlik algımız yeniden doğmalıdır; sözcükler kaçıştığı ve saklandığı ölü bedenlerden ayrışmalıdır.⁶

Burada Schwab'ın hem Freud'a hem de Caruth'a gönderme yaparak vurguladığı, benliğin yeniden kendine kavuşması için içine yer-

---

⁴ Caruth, Cathy, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*, John Hopkins University Press, Baltimore Maryland, 1995, s. 92-96.

⁵ Kuzey Amerika çıkışlı ve Batı merkezli travma ve hafıza kuramcılarının ve araştırmacıların çoğu (Yale Okulu düşünür ve eleştirmenleri Cathy Caruth, Shoshana Felman, Dori Laub, Dominick LaCapra, Geoffrey Hartman vb.) Holokost ve toplama kampı deneyimlerini edebiyat aracılığıyla anlamlandırır. Eleştirmenlerin metinlere yaklaşımı kimi zaman birbirinden ayrılrsa da 1990'lar da kavramsallaştırılan kültürel travma ve hafıza çalışmaları, bireyin yalnızlık, dile dökülememeye ve mağdur olma haline odaklanırken, travma ile mağduriyet arasında aşılabilir bir psikolojik eşik bulunduğuna işaret eder. Hakikatin parçalanmışlığı ve kendine geri gelememesi, imgenin ve ritmin yoğun kullanımı, bilinç akışı tekniği, zamansallık ve mekânsallığın kendi bağlamlarından koparılması travma yazınında geçmiş çağırırken öne çıkan estetik unsurlardır.

⁶ Gabriele Schwab, "Writing Against Memory and Forgetting", *Literature and Medicine* 25.1 (2006), s. 95-96.

leştigi ölüm korkusundan, ölü bedenlerden sıyrılması gerektiğidir. Kendimizi ölü bedenlerden ayırmak için hikâye anlatırız diye devam eder Schwab. Tam da burada travmatik öznenin kendisini ölümlerden ayırıştırması için hikâyenin, hikâye anlatıcılığının etkisinin altını çizmemiz gerektiğinden bahseder. Hikâyeler bizim kim olduğumuzu anlamlandırırken yeni tecrübeleri, olasılıkları işaret eder; sese gelenlerle ilgilendiği kadar suskuları da yeniden işler. Bununla birlikte, tecrübe edilen travmanın hikâyeleşip dile dökülmesi ve temsili daima çatışmalı biçimde tezahür eder. Psikanalitik kuramın ışığında incelenen travmanın yazındaki temsili çoğu kez kapalıdır, parçalıdır ve kendisini daima suskuya teslim eder. Bu susku hali sembolik⁷ alanda gerçeğin veya göndergesel olanın reddine değil, tam aksine onun tekinsiz biçimde göstergeler, semboller ve metaforlar çerçevesinde yoğunlaşmasına işaret eder. Edebiyat bu yoğunlaşmayı görebildiğimiz ve anlamlandırabildiğimiz en kuvvetli ve dönüştürücü alanlardandır. Travma ve bellek çalışmaları eleştirmeni Geoffrey Hartman da “Travmatik Bilgi ve Edebiyat Çalışmaları”⁸ başlıklı yapıtında kültürel travma kuramının esas amacının travmatik tecrübele-

---

⁷ Freud gibi, Lacan da insan zihninde üçlü bir model geliştirmiş ve imgesel, sembolik (simgesel) ve gerçek olarak tanımladığı üç farklı düzenin işleyişi üzerinde fonksiyon gösterdiğini belirtmiştir. Freud’un üçlü modelinde olduğu gibi Lacan’ın modelinde de bu düzenler birbiriyle sürekli bir etkileşim içerisinde. Lacan’ın ikinci gelişim evresi olan sembolik düzene girmeye hazır hale gelmemiz ancak annelerimizden ayrı birer varlık olduğumuzu öğrendikten sonra başlar. Sembolik düzeni Freud’un gerçeklik ilkesi ile ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü bu gerçeklik ilkesi de sembollerin kullanımı ve sembolik sistemle, dil ile ilişkilidir.

⁸ Makalenin özgün adı “On Traumatic Knowledge and Literary Studies”. Hartman’ın bu çalışması edebiyatı travma temsiline ayrıcalıklı bir alan kıldığı ve travmatik tecrübenin yazını, yazının da travmatik tecrübeyi nasıl şekillendirdiğini ilk kez tarihsel ve kuramsal bağlamda incelediğinden kültürel travma çalışmalarındaki önemi büyüktür. Hartman, Geoffrey H, “On Traumatic Knowledge and Literary Studies”, *New Literary History* 26, Sayı 3 (1995): s. 537-563.

rin metinlerde nasıl tezahür ettiğini ortaya dökmek olduğunun altını çizer (Hartman, 1995: 538). Hartman travmanın zihinsel süreçleri hakkında esasen edebiyat metinlerinin bilgi verdiğini iddia eder ki bu iddia oldukça çarpıcıdır. Gerçekliğimizi, bedensel bütünlüğümü-zü ve aidiyetimizi yeniden kurmak için sembolik olana, yani dille tanışmaya, dilin içine yerleşip rahatça dolaşmaya, gezinmeye ihtiyacımız vardır. Travma tecrübesi ardından mutlak bütünlüğe, uzlaşmazlık, boşluk veya eksiklik bulunmayan gerçek düzene ancak dil-den, sembolikten geçerek varabiliriz.⁹

Dilin öncelediği bakış açısıyla örülü, Batı odaklı ve Avrupa-merkezli diyebileceğimiz 1990'lardaki yaklaşımın edebiyat ve sanatta yarattığı estetik ve etik son derece ufuk açıcı da olsa kendi kısıtlarıyla gelir ve tam da bu kısıtlık, bu nedeniyle yirmi birinci yüzyıl travma ve hafıza kuramcıları tarafından eleştirilir. 2000'lere ve özellikle 2010'lara gelindiğinde kültürel travma ve hafıza çalışanları özellikle psikanaliz ve yapı sökücü yaklaşımlar eşliğinde seyreden travma anlayışına ve estetiğine büyük ölçüde itiraz ederler. 1990'larda geliştirilen travma yaklaşımı Holokost travmasını mutlak bir paradigma

---

⁹ Burada travma kurmacasını ("Trauma Fiction") anmak aydınlatıcıdır. Travma kurmacası özellikle Deborah Horvitz, Anne Whitehead ve Laurie Vickroy gibi edebî eleştirmenler tarafından 2000'lerin başında ortaya atılır. Anne Whitehead'ın artık klasikleşen eseri *Trauma Fiction*'da geleneksel biçimde işlenen gerçekliğin travma kurgusu için yeterli kalmadığını ortaya atarak travma kurgusunun ancak tekrarlar, yap-bozlar, metinlerarasılık, zaman ve mekân bükülmeleri gibi postmodern edebiyatın öncelediği estetikle kendini gösterdiğinden bahseder. Postmodern edebiyatın parçalanmışlığı, yıkmak istediği bütünlüğü, bir şeyi kutsal olmaktan/kanun olmaktan çıkarma isteği, kendini daima çoğaltarak geleneksel benliği terk edişi, ironiye, absürd olana geçişi, süreklilik ve süreksizliğin, yüksek ve alçak kültürün bir şeyi taklit etmek için değil, geçmiş günümüzde bir farkla genişletmek amacıyla kullanması gibi postmodernist öğeleri travma yazını bağlamında tartışır. Whitehead, Anne, *Trauma Fiction*, Edinburgh University Press, Edinburgh , 2004, s. 82-87.

olarak kabul ederken Freudcu ve psikanalitik kuramsal çerçeveyi de sarsılmaz bir zemine oturtur, bütün bu çerçeveyi her kültür ve coğrafya için evrensel addeder. Dahası, iyileşmenin Freudcu konuşma terapisi/psikanalitik terapi aracılığıyla gerçekleştiğini öne sürerken iyileşmede söylemin biricikliğini de ilan eder. Başka deyişle, söylemsel alanın dışında açılan iyileşme potansiyellerini veya biçimlerini ya yadsır ya da çepere iter. Bunu yaparken de bireyin yalınkat yalnızlığına, dile dökülememeye ve mağdur olma haline odaklanarak travma ile mağduriyet arasında aşılabilir bir psikolojik eşik bulunduğu işaret eder.

Böylesi dar bir okumanın, oldukça Avrupa-merkezli olduğunu, Batı odağı dışına itilen, Afrika, Ortadoğu, Latin Amerika gibi Avrupa dışı coğrafyaların, farklı azınlık gruplarının, sömürge sonrası toplumların bireysel ve kolektif travmalarına yeteri kadar yer vermediğini dile getiren günümüz eleştirmenlerinin itirazları oldukça haklı bir platformda yankı bulur. Böylelikle, travma ve hafıza çalışmalarının yirmi birinci yüzyılda büyük bir “dekolonizasyon”¹⁰ sürecine açar kendini. Bu süreçteki en önemli ve ufuk açıcı çalışmaların ilki travma ve hafıza kuramcısı, edebiyat eleştirmeni Michael Rothberg’in “çok yönlü hafıza”¹¹ kavramını ortaya koyduğu 2009 tarihli *Multidi-*

---

¹⁰ Bu konuya dair kapsamlı ve ufuk açıcı bir çalışma için Sonya Andermahr’ın 2016’da derlediği “Decolonizing Trauma Studies: Trauma and Postcolonialism” başlıklı makaleye bakılabilir. Sonya, Andermahr (2015). “Decolonizing Trauma Studies: Trauma and Postcolonialism”, Introduction. *Humanities*. 4. s. 500-505.

¹¹ Michael Rothberg’ün özgün dildeki *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization* kitabı henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Bu yazıda “multidirectional memory” kavramı için “çok yönlü hafıza” çevirisini kullanmayı öneriyorum. Rothberg, Michael, *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford University Press, Stanford, 2009.

rectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization isimli kitabıdır. Rothberg, Batı söylemince sessizleştirilen grupların kamusal alanda yankılanan kolektif hafızalarının başka gruplarla da karşılaşmalarına ve adalet taleplerini görünür kılmalarına zemin hazırlar. Rothberg, kolektif hafızaların birbirine rakip olarak görüldüğü genel kanının aksine, esasen hafızanın çok yönlülüğü inşasına vurgu yapar. Birbiriyle yarıştıran ve dile gelmek için birbirinin önünü kesen yüklü geçmişleri ve tecrübeleri tersinden okuyarak kolektif hafızanın tek tip duruma veya olaya hiçbir zaman dayanmadığını dile getirerek çok yönlülüğü siyaset, sanat ve edebiyat aracılığıyla örnekler. Rothberg, Holokost söylemi ile Afrikan-Amerikan kölelik ve sömürge söylemlerinin kamusal alanda birbirleriyle nasıl konuştuğunu Hannah Arendt, Aimé Césaire, Charlotte Delbo, W.E.B. Du Bois, Marguerite Duras, Michael Haneke gibi figürler aracılığıyla incelikte tartışır. Çok yönlü ve dolaşık seyreden travmatik hafıza her zaman müzakereye, çapraz göndermelere ve ödünç almalara tâbi kılındığından oldukça doğurgandır. Dahası birbirleriyle yarışmaya ve tek tip kurban imgesi yaratmaya dayanan hafıza modeline karşı çıkararak yeni ve dolaşık anlamlar, heyecan verici önermeleri doğururlar. (Rothberg 2009: 3-4). Örneğin Rothberg, çalışmalarından birinde Güney Afrikalı sanatçı William Kentridge'in kâğıt üzerine karakalem veya pastel çizimlerden yaptığı kısa animasyon filmlerini odağına alarak Kentridge'in Güney Afrika'nın apartheid tarihini işlediği *Drawings for Projection/Projeksiyon İçin Çizimler* serisindeki ikinci filmi *Maden'i* (5'50", 1991) inceler. *Maden*, siyah madencilerin çalıştığı yeraltı ile Güney Afrikalı beyaz işinsanı Soho Eckstein karakterinin yer üstündeki sefih hayatı arasındaki geçişlerden oluşur. Kentridge Soho Eckstein karakteri aracılığıyla Güney Afrika'da siyah madencilerin maruz bırakıldığı baskı ile yersizyurtsuzlaştırmayı anlatır. Rothberg bu anlatıda kazı altında kalan

esas meseleyi çok yönlü hafıza kavramına başvurarak bize incelikte gösterir. Kentridge'in köklerinin Litvanyalı Alman Yahudilerine uzandığından, Güney Afrika apartheid dönemi ardından demokrasiye geçiş sürecinde sanatçının Güney Afrika'ya geldiğinden ve bu süreci eserlerine nasıl yansıttığından yola çıkan Rothberg, çok yönlü hafızanın imkânlarını ortaya döker. Güney Afrika madenlerindeki son derece kötü ve baskıcı koşulların Nazi toplama kamplarını andırdığı fikrinin Kentridge'in eserlerinde nasıl tezahür ettiğini sorgularken kapitalizm, sömürgecilik ve soykırımın demokrasiye geçişteki karşılaşmalarını ve kesişim noktalarını görünür kılar. Kentridge'in çizimleri, yarattığı estetik evren ile Nazi toplama kampları arasında örtük bağı ifşa eder. Yine Rothberg, edebiyattan ve sanattan beslenerek ilk kez 2019 yılında ortaya attığı "müdahil özneler kuramıyla da travma anlatılarında görmeye alıştığımız tek tiplerin kurban/fail imgelerini ve temsillerini yerle yeksan eder. Kitabımızda ilk kez Türkçe çevirisiyle okuyacağınız Rothberg'in önerdiği "müdahillik" kavramı, soykırım çalışmalarında, failer-kurbanlar ekseninde ilerleyen tartışmalara yepyeni bir soluk kazandırır. Bir şiddete doğrudan iştirak etmeden de şiddeti, özellikle soykırımı mümkün kılan yapısal eşitsizlikleri ve bireysel sorumlulukları gündeme getirir Rothberg. Geçmişin, şimdinin ve geleceğin şiddet tarihlerine her birimizin, çoğu zaman hiç farkında olmaksızın, nasıl müdahil olduğumuzu, iktidar, güç ve ayrıcalık arasındaki tekinsiz ilişkide bizim de istesek de istemesek de çeşitli bireysel ve yapısal eşitsizliklerden geçerek birer suç ortağı haline geldiğimizi tartışır.

Rothberg'in bu çok önemli müdahalesine benzer biçimde Stef Craps, 1990'lardaki yerleşik kültürel travma ve hafıza kuramlarının özellikle sömürge sonrası Afrika ve Ortadoğu toplumlarında yaşanan soykırımlara, darbelere, sömürgecilik ve kölelik tarihine eğilmediğini dile getirerek bir ilki gerçekleştirir. Craps'ın *Postcolonial Witnessing*:

*Trauma Out of Bounds*¹² adlı çalışması sömürge sonrası çalışmalar ile travma kuramını birleştirerek günümüzde soykırım, toplu katliam, savaş, çatışma vb. şiddet olaylarını hatırlanması konusunda incelikli bir bilinç oluşturur. Travma, şiddet, tarih ve hakikat kavramlarını sömürge sonrası bağlamında ve sömürge sonrası yazınında inceleyerek ilişkiyel, karşılaştırmalı bir perspektif okura sunar. Batı kültüründeki yekpare, çoğu kez anlık ve seyirlik şiddetten doğan bireysel travmanın yerine, Batı merkezi dışındaki toplulukların kolektif travmatik tecrübelerini, Freudcu terapi modelinin içine almadığı farklı iyileşme anlatılarını (inançlar, ritüeller, duygularla örülen iyileşme) merkeze koyar. Freud'un yerine sömürgecilik travmasını birlikte incelediği Frantz Fanon'u önceler. Fanon'un sömürgeleştirilmiş insanın yaşadığı travmayı inceleyen ve bir tür siyasal vasiyeti mahiyetindeki *Yeryüzünün Lanetlileri* (1961) eşliğinde sömürge sonrası hafıza ve travmayı travma sonrası kölelik sendromunu okura tanıtarak tek tip bir soykırım anlatısını çatalaştırır, çoğullaştırır. Daha önemlisi yüklü ve yaralı tarihlerin hiyerarşik yapılanmayı reddeden, kültürler arası karşılaşmalara cömertçe izin veren yönünü titizlikle incelediği sömürge sonrası romanlar aracılığıyla okurla buluşturur. Buradaki karşılaşmalarda birbirinden farklı toplumsal gruplar ile azınlıkların görünmeyen tarihi, Amerikan sömürgecilik tarihi, kölelik tarihi kamusal alanda kesişerek ulusal travma anlatısının sınırlarını olağan gücüyle ihlal eder.

Craps'ın bütün bunlara ek olarak özellikle son beş yılda daha öne çıkardığı, çevresel tahribatın ve iklim değişikliğinin küresel sermaye, kapitalizm ve hafriyatçılık¹³ ile bağıntılarını incelediği, kitabımızda

---

¹² Craps, Stef, *Postcolonial Witnessing: Trauma Out of Bounds*, Palgrave Macmillan, London, 2013.

¹³ İngilizcede "extractivism" olarak karşımıza çıkan bu kavramı ben bu yazıda "hafriyatçılık" olarak Türkçeye çevirmeyi öneriyorum.

ilk kez Türkçe çevirisine yer verdiğimiz, iklim krizi ve travma literatürünü birleştiren çalışması ise, travma kuramlarının yirmi birinci yüzyılda evrildiği noktada önemli ve zihin açıdır. Tam da bugün, insanın bir kuvvet olarak dünyaya olan etkisinin en üst düzeylere çıktığı çağımıza adını veren Antroposen’de, bireysel, kültürel, kolektif ve tarihsel travma katlanarak, üst üste kıvrılarak ekolojik ihtimamla yeryüzüne iner, yeryüzünün bütün türlerini kapsayarak yeryüzünün hafızasına dolanır. Örneğin Çağdaş Amerikan şairlerinden Marybeth Holleman’ın “Bir Buzulun Ardından Nasıl Yas Tutulmalı”¹⁴ adlı şiiri ilk kez 2019 yılında yayımlandığında okurların zihninde büyük bir soru işareti yaratır. Zira insan olmayan bir varlık, bir buzul kütle- si, yaşamın tam merkezinde konumlanır. Onun bu dünyadan göçüp gitmesi, başka deyişle ölümü, hem yeryüzünde hem de bireylerde büyük bir travmatik etki, ardından da koyu bir keder duygusu bırakır. Holleman’ın şiiri şöyle başlar: “Ellerinizde tutacağınız bir şey değil buzul / battaniyelere sarıp sarmalayıp imgesini / bir o yana bir bu yana sallayarak acısını dindiremezsiniz onun / Beyaz yüzü irak, soğuk, denize doğru amansızca aşınıyor. İncelirken bile korkusuz, ufanıp dağılırken tarihe ve unutulmaya doğru çekiliyor.”¹⁵

Çevresel kayıplarla ve esasen ekolojik kadim bilginin giderek kaybolmasıyla şekillenen böylesi bir travmanın nasıl tezahür edip onun edebiyatta ve kültürel çalışmalarda nasıl temsil edilebileceği

---

¹⁴ Holleman’ın şiirinin özgün dildeki adı “How to Grieve a Glacier”. Aksi belirtilmedikçe, bu yazı içerisinde kullanılan ve orijinal dili Türkçe olmayan kaynakların ve edebî parçaların çevirisi bana aittir. Holleman’ın bu şiiri hakkında daha kapsamlı inceleme için “Ekolojik Keder, Ekolojik Yas ve Solastalji” başlıklı yazıya bakılabilir. Gündoğan İbrişim, Deniz, “Ekolojik Keder, Ekolojik Yas ve Solastalji”, *Beşerî Bilimlerin 50 Rengi: Çevreci, Dijital, Tıbbi ve Posthüman Sesler*, (der.) Başak Ağın ve Z. Gizem Yılmaz, Kapadokya Üniversitesi Yayınları, Kapadokya, 2023, s. 225-235.

¹⁵ *Bir Buzulun Ardından Nasıl Yas Tutulmalı* şiirinden.